

A nemzetközi élet és a történettudomány

A *Korunk* szerkesztőse azzal a kéréssel fordult hozzám, fejteném ki, miben látom a történelem és a mindenkori nemzetközi helyzet (ezen belül: a történetírás és a világpolitikai publicisztika) kapcsolatát. A kérés teljesítése elől sokáig kitértem, hivatkozva arra, hogy vannak nálam illetékesebbek, azután meg mások szénafűjében kaszálnék, nem is a közvetlen, hanem a harmadik szomszédéban. Végül az unszólásnak mégis engedtem, vállalva ezzel az illetékesebbek jogos kitéréseit és biztos fedezékükből felém záporozó bíráló nyilat.

A kérdés nyilván abból a világviszonylatban időről időre felmerülő vitából patant ki, hogy mi is a viszony a jelenkor története, a történettudomány és az újságírás között. Más szóval, vajon a jelenkor története az újságíró számára van-e fenntartva, vagy ez is a történészek kutatási területéhez tartozik-e? Általában az újságírók hajlamosak a ma problémáit történeti távlat nélkül tárgyalni, a historikusok viszont gyakran úgy vélik, hogy a mindenkori nemzetközi helyzet még nem lépett be a történelem csarnokába, annak csak a kapujában áll, eseményei, mozgalmi annyira kaotikusak, hogy tudományos érvényű ítéletet róluk mondani nem lehet. Ezért mint elfogulatlan bírák nyugodt lelkiismerettel nem foglalkozhatnak ilyen mozgásban, szüntelen zajlásban levő folyamatokkal, és azokat a jövő kutatóira bízzák, kivárvák az időt, amikor a jelen már múlttá válik, és a róla alkotott vélemény nem annyira bizonytalan. Felfogásunk szerint, bár mindkét nézet igaznak tűnik, igazságuk csak felszíni jellegű.

A kérdés mögött ugyanis a történetfilozófia egyik alapproblémája lappang. A neves francia történetfilozófus és szociológus, Raymond Aron szerint ugyanis a történelem nem más, mint a mindig változó, sohasem statikus *mai világ*, olyan dialógus múlt és jelen között, amelyben a kezdeményezést a jelen tartja a kezében. Ennek a tudományos megismerés alapkérdését érintő meghatározásnak elvi elemzésére még visszatérünk, egyelőre csak azt a következtetést vonjuk le belőle, hogy a ma, a jelenkor történetének, vagyis a nemzetközi életnek az ismerete elengedhetetlen a historikus számára.

A jelenkor történetének ismerete ugyanis ma már nemcsak az általános műveltség egyik értékmérője, hanem szinte társadalmi kötelesség. A ma divatos amerikai filozófus, McLuhan, a televízió megjelenése óta új korszakról, a visszatörzsösítés (*retribalisation*) koráról beszél, amelyben az egész világ a szó szoros értelmében betödul az egyén lakásába, aki személy szerint megismerkedik annak fő szereplőivel, mozgalmalival és történéseivel. Ilyen körülmények között azután elképzelhető, hogy a hivatásos történészt ne érdekelnék a nemzetközi élet eseményei. Nyilván érdeklik is.

Ezzel azonban a feltett kérdésre a választ távolról sem merítettük ki. A pusztá érdeklődés ugyanis még nem jelent foglalkozást, hivatást. Továbbá arról sem feled-

kezhetünk meg, hogy a történettudomány hivatásos művelői között is különböző kategóriák vannak. Vannak olyanok, akik mint tanárok — akár közép-, akár főiskolai fokon — az ember múltjának összefüggő folyamatát mutatják be, és annak egyik vagy másik szakaszát részletesebben is kutatják. Ám vannak olyanok is, akik elsősorban az ún. történelmi segédtudományokkal, régészettel, érem- vagy felirattannal, paleográfiával, diplomatikával vagy éppen dokumentumok kiadásával foglalkoznak. Természetes, míg az előbbiek számára a jelenkor történetének ismerete elengedhetetlenül fontos, az utóbbiak inkább hajlamosak elzárkózni a maguk szűkebb területére, és mint más tudományok kutatói is, beletemetkezve a részletek vizsgálatába, nem sokat törődnek a jelenkor eseményeivel, s annyira belemerülnek szakmájuk művelésébe, hogy a nemzetközi élet nagy kérdései észrevétlenül kisiklanak érdeklődési körükből.

*

Ám az ember történetének tanulmányozása mindig kapcsolatban volt a mával. Sőt igen gyakran a ma nagy eseményei szolgáltak alapvető történelmi rendszerek, történelmi filozófiák kiváltó okaiul. Máskor viszont az élesszemű historikus a jelenlegi nemzetközi helyzetben a régmúlt folyamatainak hullámverését ismeri fel, azok gyűrűzéseit igyekszik nyomon követni egészen napjainkig. A történetfilozófia egyik ma élő jeles képviselője, A. Stern éppen ennek alapján a történetbölcsöletek két nagy csoportját különbözteti meg: az ún. *teorogonoszt* és a *patogonoszt*. Az előbbi a fejlődési folyamat rendszeres, alapos, elfogulatlan vizsgálatára törekszik, úgy figyeli azt, mint a játékbíró a nagy mérkőzés minden mozzanatát (theorosz — megfigyelő az olimpiai játékokon); az utóbbi ezzel szemben a jelenkor eseményei kiváltotta megrázkódtatás hatása alatt (pathosz — szenvedély) igyekszik megmagyarázni — természetesen érzelmi felindulása miatt — kevésbé tárgyilagosan a múlt azon jelenségeit, amelyek a megrázkódtatást vagy csodálatot kiváltó jelenhez vezetnek. Más szóval korának nagy problémái szinte erkölcsi kényszerrel nehezednek a történetesre, és ezért arra vállalkozik, hogy kivizsgálja azok előzményeit. Hiszen a *historia* szó maga is anketot, vizsgálatot jelent.

Állításunkat és e kétfajta történetfelfogást néhány példával szeretnők illusztrálni. A „történetírás atyját“, Hérodotoszt korának nagy eseményei, a görög—perzsa háborúk és a görögök világraszóló győzelme arra készítették, hogy tanulmányozza az események előzményeit. Azokat kutatva megírta az egyiptomiak, a mezopotámiaiak, a médek, a perzsák és a Földközi-tenger keleti felében, valamint a Fekete-tenger környékén lakó népek életét és történetét. Végeredményben az akkori művelt világ nemzetközi helyzetét. Ugyanakkor ő fogalmazta meg először az európai civilizáció későbbi nagy szellemi örökségét: a görögök győzelme a perzsák felett nem egyéb, mint a szabadság győzelme a zsarnokság felett.

Ugyancsak az akkori nemzetközi helyzetből táplálkozik egy másik görög szellemóriás, Polübiosz hatalmas műve a rómaiakról. Ő az i. e. II. században, a római hódítások kiteljesedő korszakában, a keleti, a nyugati, a déli és az északi terjeszkedés könyörületet nem ismerő időszakában élt, és egyike volt azon ezer görög túsznak, akiket a görög városok voltak kénytelenek Rómába küldeni mintegy biztosítékul arra, hogy nem fognak lázadni az új, a római rend ellen. Polübiosz nagy művét a római uralommal elégedetlenkedő görög városállamoknak szánta, mert megakarta győzni őket, hogy a rómaiak hatalma szüntelen növekedésben van, és bármilyen ellenállás hiábavaló, eleve kudarcrá ítélt. A rómaiak meglepően gyors fejlődését ő alkotmányuknak tulajdonította, benne ugyanis az arisztotelészi „három jó államforma“, a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia elemeinek harmo-

nikus ötvözdését ismerte fel. Ugyanakkor már azt is meglátta, talán éppen a római élet belső új irányulásainak tulajdoníthatóan, hogy a görög szellem győzedelmeskedik a római kardon.

Augustinus ugyancsak korának megrázó eseménye, Róma barbárok által való elfoglalásának a hatása alatt írta meg nagy történeti, társadalmi, filozófiai és teológiai művét, a *De civitate dei*-t. Benne az egész történelmet mint örök harcot fogta fel az isteni és a földi állam között, amelynek eredménye nem lehetett más, csak a földi állam, vagyis Róma pusztulása, hogy azután romjain felépülhessen „az isten országa“. Elképzelt államformája a középkor eszménye lett, és gyakran még a mai írók is hozzá fordulnak ihletért. Szemlélete természetesen ma már elavult, Augustinus mégis óriási szolgálatot tett a történettudománynak, mert a római államot, annak intézményeit, ideológiáját, vallását bírálva, gyakran olyan eseményeket mond el, amelyek nagymértékben gazdagítják a római társadalomra és osztályharcokra vonatkozó ismereteinket.

A patogonikus történetfilozófiákra vonatkozó példák felsorolását tovább folytathatnók a középkor és az újkor területéről, helyszüke miatt azonban kénytelenek vagyunk átugrani az utolsó évtizedekre. A neves angol író, H. G. Wells, éppen a nemzetközi helyzet hatása alatt, az első világháború végén vállalkozott *A világtörténet alapvonalainak* megírására. Ennek előszavában a következőkben számol be arról, hogy mi készítette őt e vállalkozásra: „Számos ok indította e könyv íróját arra, hogy 1918-ban egy világtörténet megírásába vágja a fejszáját. A nagy háborúnak ez volt utolsó, legfáradtságosabb, legkeservesebb esztendeje. Mindenfelé szokatlan nélkülözéseket szenvedett az ember, mindenfelé gyásznak volt tanúja. Az emberek érezték, hogy válság következett be a világ dolgaiban... Széltében-hosszában vitatták ugyan a világpolitika új elrendezésének lehetőségeit, a háború kiirtása céljából alakított világszövetséget, népek és nemzetek szövetségét. Minden ember »nemzetközileg gondolkodott«. De széles körben arra is ráeszméltek lassanként, hogy a hatalmas problémákat, amelyek oly hirtelen és tragikus erővel tódultak az emberiség elé, a világ még mindig elégtelenül érti meg... Hiába igyekeztek emlékeztükbe idézni rövid életű iskolás emlékeiket, nem letek egyebet, mint királyok és köztársasági elnökök unalmas, s félig már elfeledett névsorát... Rájöttek, hogy nemzetiszínű történelemre tanították őket, amely más népről egyáltalán nem vesz tudomást, és most itt állottak a lángoló tűzvészben. Rendkívül nehezükre esett a vitás kérdések viszonylagos értékét megállapítani. Az emberek sokasága, minden intelligens ember a föld kerekén — többé vagy kevésbé tudatosan — igyekezett ez összefüggő nagy világ dolgainak nyitját megleselni. Mondhatni, agyukban saját használatukra formáltak ki egy világtörténetet.“

Bőven idéztük Wells megállapításait, mert nemcsak a nemzetközi élet és a történelem szoros kapcsolatát, hanem a mai helyzet és a múlt összefüggéseit is jól tükrözik, főként pedig azt, hogy a kettő egymás nélkül gyakran érthetetlen káoszt teremt, az események észnélküli, szeszélyes, szilaj értelmezését.

Az első világháború megrázkódtatásai másoknak is tollat adtak kezükbe. Oswald Spengler ezek hatása alatt írta meg *A Nyugat alkonyát*, bár ihletet merített Hérakleitosznak az örök változásról és mulandóságról szóló tanából és más filozófiai elméletekből. Toynbee-t — amint önvallomásaiban kifejti — ugyancsak az első világháború készítette történetfilozófiájának kidolgozására és annak vizsgálatára, hol is tart ma az emberiség, merre halad, milyen kilátások és buktatók állanak előtte. Ő különben sohasem szakadt el a mától, és a múltat is a mindig alakuló nemzetközi helyzet szemüvegén át szemlélte.

A történészek azonban rendszerint nem a jelenkor eseményeinek hatása alatt

látnak munkához. A legtöbb — különösen mióta a történelem irodalmi műfajból tudománnyá lett — rendszeresen készül pályájára, és valamelyik régmúlt időszak arculatát, gazdasági, politikai, vallási, művelődési mozgalmait tanulmányozza. A legjobbak azonban mindig eljutnak a mához, és végigkísérve a történeti folyamat kanyargásait, következtetéseket vonnak le a mai helyzetre vonatkozóan. Ezt sok példával illusztrálhatnók mind a hazai román vagy magyar, mind pedig a világtörténet területéről. Elégedjünk azonban meg a nagy angol historikus, Gibbon idézésével. A XVIII. század e neves történésze, alapvető művének, *A római birodalom hanyatlása és bukásának* harmadik kötetében, melyben a birodalom felbomlását tárgyalja, azt a kérdést veti fel, vajon a civilizáció nem bomolhat-e ismét fel, vajon a modern Európát nem érheti-e még egyszer az Imperium Romanum tragikus sorsa, és összehasonlítást tesz a római nép, valamint saját kora között.

Hadd idézzük szószерint a nyugat-római birodalom összeomlásáról szóló fejtegetéseit:

„Ez a szörnyű forradalom korunk hasznos okulására a mai állapottal vethető össze. A hazafiás embernek az a kötelessége, hogy egyedül szülőföldjének érdekét és dicsőségét mozdítsa elő, de a bölcselő talán magasabb szempontból nézheti a dolgokat, és Európát egyetlen nagy köztársaságnak tekintheti, amelynek különböző nemzetbeli lakossága a műveltség és a tudás szinte ugyanazon színvonalára emelkedett. A hatalom mérlege ezentúl is ingadoz, a gazdasági jólét ezután is emelkedni vagy süllyedni fog hol az egyik, hol a másik államban, de ezek az események nem változtathatják meg lényegében, és nem áthatják alá egyetemes boldogságunkat, a művészetek, a törvények és a szokások rendjét, amelyek olyan nagymértékben kitüntetik az európaiakat... Európát ma már a barbárok támadása nem fenyegetheti, mert mielőtt meghódítanának bennünket, előbb ki kellene vetkőzniük barbár-mivoltukból... De négyezer év tapasztalatai izmossá tették reményeinket, és enyhítették aggodalmainkat. Hogy milyen magasságokba jut el még az emberi nem a tökéletesség felé vezető útján, nem tudjuk, de joggal tehetjük fel, hogy — hacsak a természet képe meg nem változik — egyetlen nép sem fog visszazuhanni barbár állapotába.“

Ezek Gibbonnak sokat idézett és még többször kétségbe vont derűlátó szavai, helyesebben a tanulmányozott kor és a saját kora összehasonlításából levont történeti következtetés. Az utána bekövetkező megrázkódtatások, nem sejtett fordulatok ellenére, ha hiszünk az emberiségben és a fejlődésben, el kell ismernünk, hogy Gibbonnak lényegében igaza volt.

Mindezek azt is bizonyítják, hogy az igazi történész csak látszólag olyan tudós, aki bezárkózik elefántcsonttoronyába, elszigetelődik kortársaitól és a kutatásának céljait szolgáló források és dokumentumok halmazával bátyázza el magát a környező világtól.

*

A történetírás kapcsolata a mával nemcsak tudományos szempontokat elégít ki, hanem e tudomány kezdeteiből, egyenesen az ókorból származó értékes hagyomány is. Ugyanis mint „az élet tanítója“ — *magistra vitae* —, ahogyan évszázadok során felfogták, szükségképpen bizonyos erkölcsi következtetésekben, moralizáló tanításokban csúcsosodott ki, amelyek annál hatásosabbaknak tünnek, minél inkább kapcsolódtak a jelenkor eseményeihez és problémáihoz.

Ugyanakkor a kérdés, amint erre már utaltunk, a történetfilozófia egyik központi problémájához, a történeti megismerés, az ismeretelmélet lényegéhez fűződik, nevezetesen a történelem és a történeti valóság sokat vitatott viszonyának, a történelemtudomány jellegének a kérdéséhez. Ennek részletekbe menő elemzése túl hosz-

szúra nyúlna, ezért csak néhány vetületére térünk ki. Először Arisztotelész állította, hogy a történelem *egyes* eseményekkel, tényekkel, *egyes* személyekkel, vagyis az *egyénivel* foglalkozik, ami viszont nem lehet a tudomány tárgya, mert az mindig az *egyetemet*, az *általánost* kutatja. Így a történelem csak a megismerés alsóbb fokát képviselheti. Ezt a tételt valóban hosszú időn át elfogadták, míg a múlt század folyamán a történetfilozófia igyekezett e tudomány jogát elismertetni és megtalálni helyét a tudományok hierarchiájában.

A vita azonban még mindig folyik, és különböző irányzatok keletkeztek. Például az ún. episztemológiai realizmus arra a következtetésre jutott, hogy a történelem híven tükrözi a valóságot, tehát igazi tudomány. Ezzel szemben az episztemológiai idealizmus azt állítja, hogy a világ, a társadalom, a múlt, amint azt a história tükrözi, nem valóságos, mert csak *in idea* jelentkezik, csak agyunk tökéletlen tükrözete. Következésképpen létük azonosul érzékelésünkkel, s ezért e vonatkozásban Spengler úgy vélte, hogy *esse est percipi* — vagyis a lét azonos az érzékeléssel, a felfogással. Ebből azután nyilván az következett, hogy a történelem nem hű tükrözése a valóságnak, csak a jelent vetíti vissza, mert annak ellenére, hogy a historikus a múltat, annak forrásait kutatja, azok értékelésében, magyarázatában mégis az a kor érvényesül, amelyben él. Ezt a tetszetős, de nagyon is vitatható elméletet fejezik ki az olasz filozófus, Benedetto Croce szavai: „ogni vera storia e storia contemporanea“ vagyis minden igazi történelem kortárstörténet. Ugyanezt még határozottabban hangsúlyozza a spanyol idealista bölcselelő, Ortega y Gasset: „A múlt nincs valahol régen ott lenni, történéseinek idején, hanem itt van, bennem van. A múlt semmi más, mint én magam, az én életem.“ E tétel nyilván túlzás, s elfogadása végső soron a történeti megismerés tagadását jelenti. Mögötte burkoltan az a felfogás húzódik meg, hogy a történész nem a tanulmányozott kor jól felkészült, az összefüggéseket alaposan ismerő, elfogulatlan bírása, aki a történeti folyamatokról, eseményekről, személyekről és jelenségekről koruk értékrendszerébe helyezve mond ítéletet, hanem a mának megvesztegetett ítétsze, és nem Justitia mérlegét, hanem a pribék véres kardját tartja kezében, melyet a zsarnok jelen nyújtott át neki. Természetesen voltak és vannak historikusok, akik ilyen szempontok szerint gyakorolják tudományukat, de az eredmény — amint gyakran tapasztalhatjuk —: jelentős mozgalmak elsiklása, a történeti folyamat meghamisítása és fontos személyiségek szerepének eltorzítása lett.

Mindez nyilvánvalóan nem jelenti, hogy a történész ne volna saját korának gyermeke, és a múlt kutatásában teljesen megszabadulhatna kora problémáitól, nyugtalanságaitól és érdeklődési körétől. Nem is szabad olyannak tekintenünk, mint aki menekül a ma gondjaitól, aki faképnél hagyja kortársait, hadd foglalkozzanak ők saját ügyeikkel, míg maga pusztá és érdek nélküli kíváncsiságának kielégítésével szórakozik. Olyan szakembert kell látnunk benne, akit embertársai, a maiak vagy az eljövendők bíztak meg, hogy a tudomány meghatározott szektorában dolgozzék, akár csak kartársa, a fizikus vagy a kémikus. Ha ő is élvezi a tudósnek kijáró — viszonylagos — privilégiumokat, ő is, akár csak bárki más, annak a közösségnek a szolgálatában marad, amelyben él, és amelynek tagja lenni egy pillanattal sem szűnik meg.

*

De miképpen lehet szolgálatára a historikus a saját közösségének? Azzal-e, hogy a múltat erőszakosan úgy formálja meg, amint azt tőle saját kora megkívánja, azaz szépít, vagy elhallgat eseményeket? Nem, ha igényt tart a *tudós* címre, ezt nem teheti. Hiszen már Cicero megmondotta: „Ki ne tudná: a történelem első

törvénye az, hogy nem merészel hamis dolgot állítani, a második pedig az, hogy meg meri mondani mindazt, ami igaz.“

A jelen szolgálata főképpen abban áll, hogy — megtartva a vizsgálódás tudományos módszerét — a történész olyan problémákat igyekszik kutatni, amelyek közvetve vagy közvetlenül a mindenkori mának az építéséhez, fejlesztéséhez járulnak hozzá. Közvetve például azzal, hogy tovább viszi a tudomány elméleti és gyakorlati fejlesztését, közvetlenül pedig a tanulmányozásra kiválasztott témákkal, amennyiben azoknak a kor soron levő problémái közé kell tartozniuk. A történettudomány ezt a kettős feladatát többé-kevésbé mindig is teljesítette. Ha csak felületesen végiglapozzuk kutatási körét, azonnal meggyőződünk, hogy minden kornak volt ilyen sajátos, az akkori jelenből fakadó tematikája. Így például a feudalizmus bomlási szakaszában a római birodalom hanyatlásának és bukásának vizsgálata került előtérbe. Gondoljunk csak Montesquieu, Gibbon és mások nagyszerű műveire. A polgári forradalmak idején, amikor az új államforma kialakítása volt a nagy feladat, a történészek és a politikusok figyelme az athéni demokrácia felé fordult. A múlt század második felében, a haladó és a munkásmozgalmak célkitűzéseinek kapcsán, az állam eredete és mibenléte körül folytak heves viták. Engels az indián törzsek és az ókor tanulmányozásával adott tudományosan megindokolt választ erre a fontos kérdésre. A történelmi materializmusra támaszkodó történetkutatás tudományosan kidolgozott módszerrel igyekszik megragadni az egyes korok általános és sajátos jellegét, ez azonban nem jelenti, hogy témaválasztása ne alkalmazkodnék a jelenkor és a nemzetközi élet felvetette nagy problémákhoz. A második világháború után új lendületet kapott az addig elhanyagolt országok és földrészek múltjának tanulmányozása, mert a gyarmatok felszabadításáért megindult harc a szó szoros értelmében a történettudomány feladatául tüze ki e problémakört. Ennek során merült fel ismét a még jelenleg is nagy hullámverésekkel zajló vita az ázsiai termelési módról. Ez a példa egyben jól illusztrálja a mindenkori nemzetközi helyzet és a történettudomány tágabb értelemben vett összefüggéseit és kapcsolatát.

A jelen mindig új problémáiból adódik, hogy a történetkutatás sohasem tekinthet véglegesen lezártnak egyetlen korszakot sem. Részint azért, mert a forrásanyag szüntelen gazdagodása mellett újabb és újabb szempontok merülnek föl, amelyek nagyobb fényt vetnek a már tanulmányozott korszakra, részint pedig azért, mert a fejlődés valamennyi szakasza, mondhatni minden nemzedék, új igényekkel lép fel a múlttal szemben. Ezért azután nincsen nemzedék, amelynek ne kellene újraírnia a történelmet. Az élet ugyanis a múlt valamennyi korszakában olyan káprázatosan gazdag, annyira sokszínű, hogy a korra vonatkozó forrásanyagból a historikus sohasem használhatja fel az egészet, hanem csak néhányat választhat ki, azokat, amelyeket tipikusnak tart, választását azonban akarva, nem akarva saját korának hazai és nemzetközi, tudományos, politikai, művelődési és gazdasági problémái is meghatározzák.

Az igazán nagy történészek a múlt szenvedélyes vizsgálata mellett benne éltek koruk problémáiban. Eppen ez a meg nem szakadó, állandó kapcsolat a zajló élettel értette meg velük a társadalmi és a politikai mozgalmaknak nemcsak a kiváltó okait, hanem a lényegét és a hangulatát is, és vette el műveik könyvszagát. A római kor eddig legnagyobb kutatója, Theodor Mommsen egyben aktív politikus, hazájának liberális képviselője volt. Román viszonylatban Bălcescu, Kogălniceanu, Iorga nemcsak történésrők, hanem cselekvő politikusok is voltak, ugyanúgy a magyar Szekefi Gyula vagy Molnár Erik, hogy csak néhány nevet említsünk. A historikus és a mindenkori nemzetközi élet szoros kapcsolata különben ma már intézményesen is biztosítva van. A nemzetközi politikai intézményeknek rendszerint törté-

nész-tagjaik is vannak, csaknem minden állam külügyminisztériumának munkatársai között fontos feladatkört kaptak a historikusok, Elegendő, ha Toynbee-ra, Arthur Schlesingerre, Jefimovra gondolunk.

*

Ha az elmondottak bizonyítják is, hogy a jelenkor és a történettudomány kapcsolata szoros és elválaszthatatlan, mégis más kérdés, vajon a történész foglalkozhat-e, megírhatja-e a jelenkor történetét. Válaszunknak e kérdésre, a dolgok természetéből adódóan, már sokkal bizonytalanabbnak, óvatosabbnak és körültekintőbbnek kell lennie. Felfogásunk szerint ugyanis e vonatkozásban a történettudomány — ha meg akar maradni tudománynak — csak az adatgyűjtésre, a ténymegállapításra, a különböző mozgalmak, irányzatok keletkezési okainak a múltban gyökerező körülményeire szorítkozhatik, ezeket regisztrálhatja, de a történettudomány egyik legfontosabb feladatának, a bírónak, az ítéletmondónak a szerepére nem vállalkozhatik. Minden olyan kísérlet, amely e határt túllépte, rendszerint kudarcot vallott, mert a kitűzött célt eltévesztve nagyon bizonytalan és süppedékes területre tévedt, s akarva, nem akarva a jövőmondás, az orákulum hálátlan feladatát vállalta. Hogy ez így van, bárki meggyőződhetik, ha fellapozza azokat a történeti tanulmányokat, amelyek sokszor haladó szerzők tollából az első világháború utáni másfél évtized történeti értékeléséről, a fasizmus és a hitlerizmus megítéléséről szóltak.

Egy amerikai újkor-historikus, Quinsey Howe, a történelem és a nemzetközi helyzet kapcsolatával foglalkozva a *történet iróniájáról* beszél, amely megtréfálja az államférfiakat és természetesen a történetírókat is. Gyakori eset, hogy egyes mozgalmak, irányzatok, tendenciák ellenkezőjükbe csapnak át: eszményinek hirdett célokról kiderül, hogy egyes országok vagy csoportok önző érdekeit szolgálják, félisteneknek tartott személyek lelepleződnek, mert kitűnik, hogy a körjük font glória megtévesztés. Howe többek között felemlíti a háború utáni amerikai politikát, mely szövetségeseivel szemben is támogatta a gyarmati népek nemzeti forradalmát, hogy azután Vietnamban maga vállalkozzék a gyarmati elnyomás becstelen szerepére.

A történelemnek ez az iróniája vetette fel az iskolák és az egyetemek történeti programjának felülvizsgálását. A második világháború utáni években a legújabb kor, ennek is a jelen szakasza különleges hangsúlyt kapott a tantervekben, de a tapasztalat, a történet dialektikája — mondhatnók: „tréfája“ — csakhamar bebizonyította e módszer helytelen voltát, ami elsősorban a megítéléshez szükséges távlat hiányában nyilvánult meg. Ezért ma már megelégszünk az utóbbi évek fontosabb mozgalmainak, irányainak, eredményeinek felsorolásával és az általános tendenciák megállapításával. A tízkötetes szovjet *Világtörténetnek* a legújabb kort tárgyaló kötete ezért zárja le az eseményeket 1947-tel, vagyis megjelenése előtt csaknem húsz évvel korábban. A nagyobb igényű kutatást pusztán az a tény is lehetetlenné teszi, hogy a jelenkor levéltárai, okmányai nem állanak a kutatók rendelkezésére. Ezek titkosságát törvények írják elő, amelyek országok szerint különböznek ugyan, de általában húsz évre zárják el őket a szabad kutatás elől. Angliában nemrégén rendeztek kiállítást a 30 év után nyilvánosságra hozott titkos iratokból. Pusztán átlapozásuk bárkit meggyőzhet, mennyi téves eszme, teória forgott közzszájon például az 1938-as nemzetközi eseményekkel kapcsolatosan. Talán éppen ezek a törvényes előírások adnak magyarázatot arra, hogy a második világháború után miért olyan divatosak és általánosan kedveltek a memoár-irodalom termékei. Bennük ugyanis, különösen ha szerzőjük magas politikai állást töltött be, az olvasók a jelenkor „történetpótlóját“ találják meg, s az a benyomás támad bennük, hogy tisztább, áttekinthe-

több képet kaptak saját korukról. Gondolunk itt Truman, Eisenhower, Churchill, de Gaulle, Eden, Majszkij, Zsukov, MacMillan és mások emlékirataira.

A jelenkor történetének tehát meg kell elégednie a különböző országok, területek, népek, a nemzetközi élet gazdasági, politikai, társadalmi, művelődési helyzetére, fejlődésére vonatkozó adatok regisztrálásával és azok előzményeinek kutatásával. A különböző országok jelenkorral foglalkozó tudományos intézetei elsősorban e feladatokat látják el. Ezért azután a történész, ha a nemzetközi helyzet problémáival foglalkozik, bizonyos mértékben átalakul újságíróvá, és ennek módszerével ragadja meg a felvetett kérdéseket. Mégis valamivel többet segíthet az újságírónál a hazai és a nemzetközi politikai kérdések helyes megoldásában.

A mai életben ugyanis elkerülhetetlenül érvényesülnek bizonyos történeti tendenciák. Ezért olyan eszmék, melyek gyakran teljesen ésszerűnek tűnnek a politikusoknak, a gyakorlatban nemegyszer kudarcot vallanak, mert alkalmazásukkor nem vették figyelembe a múltat, a történeti tendenciákat. Ezek, bár sok esetben a felszín alatt működnek, ha megfeledekünk róluk, bosszút állnak. Olyanok, mint a csomagban levő éles tárgyak, átvágják a leggondosabb borítást is, és a felszínre törnek. Hogy nem lehet belőlük *tabula rasát* csinálni, éppen a mai helyzet bizonyítja. Afrikában a gyarmati felszabadulás után nem merült volna fel annyi kérdés, ha az új államok helyzetét meghatározó politikai tényezők jobban figyelembe vették volna a történeti múltat. Amerika, Európa és más világrészek sok tűzfészke éppen a történeti erők elhanyagolásából állott elő. A szocializmus építésének tapasztalata is figyelmeztet ennek fontosságára. Ezért a történettudomány képviselője ma már mind a kül-, mind a belpolitikai kérdésekben szükségképpen segítőtársa az államvezetésnek. A jelen ugyanis magában hordja a múltat, arra épül, s ezért a kérdések helyes megoldásában erről nem szabad megfeledezni.

*

Ha a történésznek újságíróvá kell átalakulnia ahhoz, hogy a jelenkorral foglalkozzék, a jó újságíró el sem képzelhető történeti ismeretek nélkül. A huszadik század üteme annyira meggyorsult, a változások olyan nagyméretűek minden országban és földrészen, hogy ma már nem lehet komoly újságíró az, aki nem ismeri e változások hátterét, történelmét, benné a jelen és a múlt összefüggéseit. Lippmann, Aslop, Zsukov, Heren és mások cikkei azért keltik fel mindig a közvélemény figyelmét, mert a bel- és a külpolitika, valamint a történelem kitűnő ismeretén alapszanak.

Befejezésül, úgy érezzük, a történészre és az újságíróra egyaránt érvényesek az ókor Voltaire-jének, az író és történész Lukianosznak a szavai: „A történetíró, még ha táplál is bizonyos elfogultságot, legyen meggyőződve arról, hogy az elsőség a közjót illeti meg; ne engedje szabadon személyes gyűlöletét, hanem mindenképp előtt az igazságot mutassa be; ha szeret is valakit, nincs joga kímélni őt, ha hibát követ el. Mert a történetírótól egy dolgot kell megkövetelni: ha írni kezd, köteles ragaszkodni az igazsághoz.“ Ezt a tanácsot talán még egy másikkal egészíthetnők ki. Ha a történész a történelem nagy fordulóit, tragédiáit, kudarcait és bukásait szemléli is saját korában, akkor is hassa át a nagy historikusokra jellemző mély humanizmus, az optimizmus, és legyen meggyőződve arról az igazságról, amit korunk író-történészeinek, H. G. Wellsnek szavai így fejeznek ki: „A világegyetem tanítómesterének, az embernek a vezetése alatt az egységes, a fegyvermezett, az atomok titkos erejével és a tudásnak eddigelé álmunkban sem remélt fegyverzetével vértezett, örökké elhaló meg újraszülető, örökké friss és örökké sóvár élet hamarosan úgy megveti lábát a földön, hogy birodalmát a csillagokig terjeszti ki.“

Bodor András